

О. М. Скляренко

АППОЗИТИВНІ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ В ТОПОНІМІЇ

(Спроба типологічного зіставлення)

Статтю присвячено типологічному аналізу аппозитивних топонімічних словосполучень з препозитивними номенклатурними термінами на матеріалі української, російської, англійської, німецької, іспанської та інших мов.

Ключові слова: типологія, зіставлення, аппозитивні словосполучення, препозиція, постпозиція, топонім, ойконім, онімізація.

The article is devoted to typological analysis of appositive toponymic constructions with geographical terms in preposition. The toponymic material is taken from the Ukrainian, Russian, English, German, Spanish and other languages.

Key words: typology, comparison, appositive construction, preposition, postposition, toponyms, oikonym, onymisation.

Аппозитивні топонімічні словосполучення — це поєднання двох граматично еквівалентних іменників із своєрідним атрибутивно-корелятивним зв'язком між ними. Один з цих іменників — власна географічна назва, другий — номенклатурний термін, укр.: *місто Київ, річка Саксагань, озеро Світязь*; амер.: *Port Mayaca, Fort Lauderdale, Cape Carneval*. Аппозитивні словосполучення не раз привертали до себе увагу вчених, але основою для аналізу були лінгвістичні факти однієї мови. В цій статті зроблено спробу розглянути це питання в типологічно-порівняльному аспекті.

В аппозитивних ономастичних конструкціях один іменник є головним, а інший — прикладкою до нього. В мовознавстві існують різнобіжності стосовно того, який компонент є головним, а який — його субстантивним означенням. Деякі автори вважають, що прикладками є власні географічні назви [5: 398; 6: 333-334]. Інші лінгвісти висловлюють думку, що прикладкою є загальний компонент [11: 92]. Співпокладання (юкстапозиція) — це варіант сурядності, проте співпокладання є гнучкіший спосіб зв'язку, він допускає перестановку компонентів. Так, для американського варіанта англійської мови характерна постпозиція географічного

терміна *river* — “ріка”, а для британського варіанта — препозиція, пор. амер.: *Ohio River, Mississippi River, Potomac River* і брит.: *River Thames, River Severn, River Trent*. Номенклатурний термін *mount* — “гора” в американських аппозитивах звичайно перебуває у препозиції, відповідно до французької топонімічної моделі: *Mount Whitney, Mount Mansfield, Mount Elle* (пор. франц.: *Mont Blanc*), а в британських термін *mountain* — в постпозиції: *Black Mountain*. Термін *lake* — “озеро” в назвах великих американських озер, котрі вперше були відкриті і названі французами, також займає ініціальну позицію під впливом французької топонімічної моделі: *Lake Superior, Lake Erie, Lake Ontario* (пор. франц. *Lac Leman* — “озеро Леман”, тобто Женевське озеро), на відміну від назв невеличких озер, де компонент *lake* знаходиться в постпозиції: *Summer Lake, Arrow Lake*. В українській мові номенклатурний термін звичайно передує власне топоніму: *гора Говерла, хребет Свидовець, масив Боржава, ріка Буг*. Проте можлива інверсія компонентів — *Москва-ріка*; пор. рос.: *плато Едвардс і Едвардс-Плато* [1: 356]; *канал Ери і Ери-канал* [7: 69, 169]. Як в англійській, так і в українській мові обидва компоненти топонімічної формули пишуться, як правило, окремо, хоча в деяких назвах вживається їх дефісне написання. А, наприклад, в шведській і особливо у фінській мовах в аппозитивних конструкціях існує тенденція до написання географічного терміна і власне топоніма разом. У таких випадках немов зникає межа між власне топонімом і географічним терміном. О. Єсперсен пише, що більшість власних імен “цілком або частково походять від загальних імен з спеціалізованим значенням”, тому в багатьох випадках важко визначити, чи є даний компонент частиною власного імені, чи він продовжує своє апелятивне існування, бо “різниця між обома розрядами чисто кількісна” [3: 73], і “з лінгвістичної точки зору неможливо провести чітку демаркаційну лінію між назвами власними і назвами загальними” [Там же: 76].

Одна з тенденцій ономастичної системи — тенденція до розширення своєї сфери. Цим можна пояснити прагнення постпозитивного топоніма в аппозитивних конструкціях втягнути до ономастичної сфери апелятивний компонент, перетворити його на невідривну частину власної географічної назви. Апелятивні компоненти аппозитивних топонімічних конструкцій можуть онімі-

зуватись. Онімизація складається з низки перехідних етапів — від рівня з нульовою онімизацією до максимальної. Так, широко вживаний в американській оронімії препозитивний географічний термін *mount* часто сприймається як складова частина власної назви. Часткова онімизація лексеми *mount* виявляється, наприклад, графічно — в її написанні з заголовної букви, що є відомим маркером ономастичності слова, а також в повторенні цієї лексеми (частково перетвореної в тополексему) перед кожним новим оронімом, пор.: *Mount Washington, Mount Jefferson, Mount Madison, Mount Monroe* [13: 109]. Частковий перехід географічного терміна *mount* до сфери ономастики виявляється також у тому, що, вживаючись перед назвами гір в інших мовах, він не перекладається на ці мови (як звичайний апелятив), а транслітерується (як топонім) і перед всією конструкцією ставиться географічний термін даної мови, пор. рос.: *г. Маунт-Грейлок, г. Маунт-Дэвис* [8: 30, 410]. нім.: *Mount Mitchell* [12: 432]. Проте перший компонент продовжує сприйматися як номенклатурне позначення, він може опускатися чи бути перекладеним на дану мову. Перебіг онімизації полегшується, коли номенклатурний термін змінює свою семантику. У Східній Україні є численні оронімічні конструкції, до яких входить географічний термін *могила*, первісним значенням якого, за М. Фасмером, було “горб” [10: 634]. Семантика цього апелятива з часом змінилася, що допомогло ономастичній системі частково його онімизувати, як це видно на таких оронімах: *гора Могила-Бельмак; гора Могила-Мечетна* [9: 34]. Препозитивна семантема *гора*, визначаючи смисловий зміст багатьох оронімів у Шотландії і в Ірландії, стала їх невід’ємною частиною, пор. семантично прозорі топонімічні конструкції, в яких ініціальний компонент — онімизований номенклатурний термін у кельтських мовах. Назва самої високої гори у Великій Британії *Ben Nevis* — не що інше, як “гора Nevis” (від галльського *beinn* “гора”), а *Nevis* — назва річки, пор. ще назви окремих гір в Шотландії: *Ben Cruachan, Ben Dearg, Ben Hope, Ben Lawers, Ben Lomond*, пор. назву гори в Ірландії *Dent Craig* (від кельтськ. *dent* — “горб”). У назві долини *Glen Devis* в Шотландії перший компонент має значення “долина”. Численні назви долин в Шотландії утворюються за моделлю лексема *долина* + назва річки, що протікає цією долиною. Пор. ще: *Glen Affric* — “долина

ріки *Affric*”, *Glen Coe* — “долина ріки *Coe*”, *Glen Finnan* — “долина ріки *Finnan*”.

Назви шотландських озер (лохів) також починаються з номенклатурного терміна. Назва всесвітньо відомого озера *Loch Ness* утворена з номенклатурного означення *loch* “озеро” та назви річки *Ness*, що витікає з цього озера; назва озера *Loch Awe* також зобов’язана назві річки, що витікає з цього озера — *Awe*; пор. назву озера *Loch Earn*, утворену за назвою річки, що витікає з нього (*Earn*). Назва озера *Loch Fynne* утворена за назвою річки *Fynne*, що впадає в це озеро. Назва одного зі знаменитих у Великій Британії озер *Loch Lomond* виникла від назви гори, що знаходиться поруч — *Ben Lomond*. У назвах ірландських озер номенклатурне означення *lough* (ірл. “озеро”) також передує власне назві: *Lough Derg*, *Lough Corrib*, *Lough Erne*.

В українській мові такі назви відомі як *Лох-Несс*, *Лох-Ломонд*, тобто повністю онімізовані.

Щодо аппозитивних ойконімічних словосполучень, то онімізація номенклатурних термінів залежить від багатьох обставин. Семантими “місто”, “село”, “населений пункт” в англійських ойконімах мають здебільшого постпозитивний характер. В українській мові такі семантими вживаються в препозиції і деякі з них інколи топонімізуються, пор. ойконіми з початковим онімізованим терміном *хутір*: *Хутір-Будилів*, *Хутір-Мокляки*, *Хутір-Хмільна* [2: 474-475], з початковим терміном *слобода*: *Слобода-Баннів*, *Слобода-Селець* [2: 390-391]. Увійшовши до складу ойконімів, ці слова здобули додаткову функцію ономастичної диференціації, протиставляючись однослівним назвам, таким, як *Будилів*, *Мокляки*, *Хмільна*, *Баннів*, *Селець*, *Петрівка*. Але на цьому їх структурно-словотворчі зміни не закінчилися. У деяких випадках первісно незалежні апелятиви перетворились у початковий елемент топонімічних композитів: *Хуторо-Губиниха*, *Хуторо-Чаплине*, [2: 475], що корелюють з ойконімами *Губиниха*, *Чаплине*.

У німецькій ойконімії, на відміну від англійської ойконімії, аппозитивні конструкції з препозитивними номенклатурними термінами, що означають вид поселення, досить численні. У багатьох випадках ці терміни онімізуються і входять до складу власної назви. Складені ойконіми з початковим компонентом — се-

мантемою “місто” поодинокі, пор. *Stadt Frankfurt, Stadt Wehlen*, на відміну від багатьох назв з семантемами “село” — *Dorf*; “селище, поселення” — *Siedlung*; “хутір” — *Vorwerk* та інші:: *Dorf Bðrenstein, Dorf Brodhagen, Dorf Bьlow, Dorf Ganzow, Dorf Jьrnstorf, Dorf Nesow, Dorf Tatscow; Siedlung Felchta, Siedlung Neuendorf, Siedlung Poley, Siedlung Ruhebank; Vorwerk Annwalde, Vorwerk Fraitsch* [16]. Як і в українських ойконімах, початкові компоненти цих назв допомагають боротися з ойконімічною омонімією, протиставляючись таким однослівним назвам населених пунктів, як *Frankfurt, Wehlen, Bðrenstein, Brodhagen, Bьlow*. Німецька мова має здатність до надзвичайно легкого утворення композитів. Ця загальнономовна властивість відбивається і на утворенні композитних ойконімів з апозитивних топонімічних словосполучень. Так виникли назви населених пунктів: *Dorfchemnitz, Dorfilm, Dorfkulm, Stadtilm, Stadtlengsfeld*.

А в іспаномовних країнах Південної Америки назви міст з початковою семантемою “місто” — *ciudad* досить численні: *Ciudad Bolivar, Ciudad Juarez, Ciudad Madero, Ciudad Trujilo*. Іспанський термін *villa* має ряд значень, серед інших — “містечко”, “селище”, “поселення”: *Villa Bens, Villa Cecilia, Villa Cisneros, Villa Delgado, Villa Dolores, Villa Flores, Villa Frontera, Villa Maria, Villa Orotava*. У деяких назвах населених пунктів початкове *villa* також злилось з власне назвою, пор. ойконіми в Іспанії: *Villacarrillo, Villarrobledo, Villagarcia De Arosa* [17: 1294].

Із франкомовних ойконімів на *Ville (ville — “місто”)* можна привести назви *Ville-Marie (Ville Marie)* у Канаді, *Ville Platte* у США, а також *Villemotble* у Франції [Там же: 1295].

Типологічно схожим є процес онімізації препозитивного терміна “порт”, пор. рос.: *Порт-Артур, Порт-Ільч, Порт-Петровск* (Махачкала). В англійських країнах семантема *port* у назвах міст вказує, що в цьому місті знаходиться важливий, здебільшого морський, порт, пор. ойконіми *Port Arthur, Port Washington, Port Gibson, Port Victoria* в США; *Port Radium* у Канаді (там добувають уранові руди); пор. назви міст *Port Darwin, Port Stanley* в Австралії; *Port Said* в Єгипті і т. ін. Типологічно схожа картина спостерігається в іспаномовних країнах, де до назви міста — великого порту також часто входить семантема “порт”, пор.: *Puerto Barrios* — місто

і головний порт Гватемали, *Puerto Cortes* — місто і експортний порт Гондураса, *Puerto Cabello* і *Puerto Ordaz* — міста Венесуели; *Puerto Cabezas* — основний порт Нікарагуа на Атлантичному океані і *Puerto Corinto* — на Тихому океані. Навіть сама назва країни Португалія пов'язана з портом. Вона утворена від *Portus Cale* — “гавань Кале” (колишня давньоримська стоянка в гирлі річки Cale).

У період колонізації Північної Америки першими поселеннями європейців часто були укріплені пункти — форти. Апетитив *fort* має в американському варіанті англійської мови різноманітні значення: укріплений вузол, військовий гарнізон, постійна стоянка військ, торгове поселення, факторія, а також населений пункт. Вживаючись із власними іменами, цей препозитивний компонент аппозитивних конструкцій у багатьох випадках повністю онімізувався і перетворився на частину власної назви, пор. ойконіми *Fort Walton Beach, Fort Ogden, Fort Meads, Fort Myers, Fort Denard* у США, назви сіл *Fort Chipewyan, Fort Coulogne, Fort Abiti* і назви міст *Fort Erie, Fort Frances, Fort Macleod, Fort Alexander, Fort Alexandria, Fort Ann, Fort Dauphin* у Канаді. Під час освоєння східних територій Росії певним лексичним аналогом американського апетитива *fort* була лексема *пост*. Караульні пости також отримували назви за вже існуючими назвами об'єктів, що були поруч: *пост Турій Рог* був названий за річкою Тур, *пост Ольги* — за назвою затоки, *пост Владивосток* — за назвою бухти [4: 237]. Але лексема *пост* залишилась моносемантичною, не онімізувалась і з часом відпала.

Таким чином, зіставлення аппозитивних топонімічних словосполучень у різних мовах підтверджує наявність типологічних ізоморфних явищ. Разом з тим існує чимало розбіжностей, що пов'язані зі специфікою мов на топонімічному, інтра- та екстралінгвістичному рівнях.

-
1. Боли А. Северная Америка. — М., 1948.
 2. Горпинич В. О. Словник географічних назв України. — К., 2001.
 3. Есперсен О. Философия грамматики. — М., 2002.
 4. Исмаилов Х. О названиях населенных пунктов Приморского края // Все-союзная конференция по топонимике СССР. — Л., 1965.
 5. Лингвистический энциклопедический словарь. — М., 1990.

6. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов. — Изд. 2-е. — М., 1976.
7. Страны и народы в 20 томах. — Америка. Общий обзор. Северная Америка. — М., 1980.
8. Современные Соединенные Штаты Америки. Энциклопедический справочник. — М., 1988.
9. Українська радянська енциклопедія. — Видання друге. — К., 1984. — Т. 11. — Кн. 2.
10. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. — В 4 т. — Изд. 2-е. — М., 1986-1987. — Т. 2.
11. БуВман Н. Lexicon der Sprachwissenschaft. — Stuttgart, 1990.
12. Duden. Das Lexikon der Allgemeinbildung. — Mannheim, Leipzig, Wien, 2000.
13. Encyclopedia Americana in 30 V. — Danbury, Connecticut, 2001. — V. 2.
14. Longman Dictionary of English Language and Culture. — Harlow, Essex, 1998.
15. Philips' New World Atlas. — Third Edition. — London, 1980.
16. Ortslexicon der D. D. R. — Berlin, 1971.
17. Webster's New Geographical Dictionary. — Springfield, Massachusetts, 1980.